

Friedrich Adler - door Ant. Pannekoek -

Inleiding: individueel terrorisme of proletarische massastrijd tegen de imperialistische oorlog?

In 1916 - terwijl in de Eerste Wereldoorlog miljoenen arbeiders in uniform elkaar afslachtten - schoot Friedrich Adler de minister-president van Oostenrijk dood. Adler was prominent lid van de nationalistisch geworden Oostenrijkse SDAP en nam ten opzichte van de oorlogsdeelname eenzelfde standpunt in als de centristen in Duitsland: verdedigingsoorlog 'ja', aanvalsoorlog 'nee'.

Adlers individuele daad leidde onder de internationalistische socialisten tot discussies over terroristische tactieken. Deze 'radicalen' die later de kern van de communistische partijen zouden vormen, verzetten zich tegen elke deelname aan de oorlog, ook als deze deelname werd gemotiveerd als 'vaderlandverdediging'.

In *De Nieuwe Tijd* geeft Anton Pannekoek deze discussies weer en neemt stelling in tegen het gebruik van terrorisme - zoals de latere Moskou-getrouwe Wijnkoop - als tactiek tegen de oorlog¹, en voor de proletarische massastrijd zoals Henriëtte Roland Holst en Karl Radek die naar voren hadden gebracht. Hieronder geven we delen van het artikel van Pannekoek weer.

In 1933, nadat Van der Lubbe de Rijksdag in brand had gestoken in de hoop daarmee het signaal tot opstand voor de arbeidersmassa's te geven, herhaalde Pannekoek zijn standpunt in het artikel [Persoonlijke daad](#). Waarschijnlijk richtte hij zich daarmee impliciet tot een terroristische tendens in de KAPN, die net als de restanten van de KAPD in Duitsland, hun functie als partij, als revolutionaire voorhoede in de revolutie had verloren.

Individueel terrorisme in onze tijd

Persoonlijke terroristische daden zoals die van Friedrich Adler en van Marinus van der Lubbe zijn unieke historische gebeurtenissen gebleven. Het individuele

---

¹ Pikant detail, vergelijk het standpunt van Pannekoek met dat van Bordiga, die de terroristische actie van Friedrich Adler ondersteunt: *"... Fritz Adler, onze kameraad die wij kennen en liefhebben, die aan Zimmerwald is toegetreden, die ons copieën van het manifest van de Oostenrijkse socialistische minderheid overhandigde dat velen van ons niet zonder tranen van emotie en enthousiasme hebben kunnen lezen... Dit is niet een dwaas, bij God ... zijn daad was het logische gevolg van zijn - onze - internationalistische campagne. De daad is propaganda effectiever dan woorden ... Friedrich Adler is van ons. Hij maakt deel uit van het internationale proletariaat, waarvan hij een symbool werd."* Bordiga "Adler" in *Avanguardia*, 5 november 1916, in Scritti .., op. cit., blz. 290-291.

terrorisme van onze tijd is verbonden met terroristische organisaties die slachtingen aanrichten onder burgers als onderdeel van hun deelname aan interimperialistische conflicten. Deze individuen zijn in tegenstelling tot Adler en Van der Lubbe organisatorisch verbonden, soms slechts ideologisch zoals in het geval van de 'lone wolves' die sympathiseren met IS zonder er deel van uit te maken.

Islamitische Staat doodt uit wraak zoveel mogelijk burgers van de imperialistische staten of aspirant-staten die IS verslaan. De PKK is zo'n aspirant-staat (ondanks zijn anarchistisch schaamschort) die IS wilde treffen met de zelfmoordaanslag op een Koerdische bruiloft in Oost-Turkije afgelopen weekend. Bij de Koerdische aanslagen tegen de Turkse politie vallen ook regelmatig burgerslachtoffers, maar dat is perfect verdedigbaar binnen de imperialistische logica: wanneer de PYD/PKK in Irak strijd voert met IS, vallen er toch ook burgerslachtoffers?

Wat ook de eventuele illusies mogen zijn van degenen die deelnemen aan de imperialistische oorlog in 'Syrak' - van 'communualistische' anarchistische dromen tot de hoop dat de dood in de Jihad alle doodzonden van een crimineel leven zal schoonwassen - al deze drogredenen dienen om imperialistische gruwelijkheden tegen de mensheid mogelijk te maken.

In 1916 en in 1933 hadden nog maar weinigen vertrouwen in het vermogen van de arbeidersklasse om revolutionaire strijd te voeren. In 1917 gaf de Russische Revolutie hen gelijk. In 1939 leek het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog de revolutionairen ongelijk te geven. Nu in 2016 weten we dat het voortbestaan van het kapitalisme crisis en oorlogen brengt. Een toekomst kan alleen de arbeidersklasse maken ...

F.K. 22-8-2016

Friedrich Adler

- door Ant. Pannekoek - (verschenen in *De Nieuwe Tijd* 1916)

De wereldoorlog blijkt steeds meer een revolutie te zijn, zo groot en geweldig, als te voren nauwelijks denkbaar was, niet slechts op materieel, economisch en politiek gebied, maar ook op geestelijk gebied. Geen partij heeft zo sterk de revolutionerende invloed van de oorlog ondervonden als de sociaal-democratie; geen omslag van denkwijze, geen verandering van standpunt zo onverwacht, of het is bij sociaal-democraten voorgekomen. Een „Umwertung aller Werte” (herwaardering van alle waarden; red.) En zo treedt nu een wetenschappelijk geschoold sociaal-democraat, een Marxist als „terrorist” op, als bedrijver van een aanslag op een der machthebbers van het Oostenrijks imperialisme.

“Een wreker” schreef de *Berner Tagwacht*, een „signaal, een terechtstelling” werd de daad in de *Tribune* genoemd - uit deze echo in de linksradicale, de revolutionaire pers blijkt, dat, wat Adler tot zijn daad dreef, niet enkel als een uiting van wanhoop en vertwijfeling over de Oostenrijkse reactie wordt gevoeld, maar als een natuurlijke revolutionaire strijdwijze onder zulke omstandigheden. Daardoor wordt Adler's daad tot nog iets meer dan een, zij het ook belangrijke politieke, dan toch altijd persoonlijke handeling; zij brengt de vraag van de revolutionaire tactiek en methode

op de voorgrond.

In het artikel in de *Berner Tagwacht* (van 23 oktober) wordt eerst op voortreffelijke wijze de betekenis van terroristische middelen onder illegale verhoudingen uiteengezet:

*„Zo werkt de illegale strijd onder bepaalde toestanden ook dan revolutionair, als hij geen onmiddellijke gevolgen kan opleveren, en hij wordt ondanks de ogenblikkelijke en schijnbare doelloosheid voortgezet, omdat er geen andere dan onwettige strijdmiddelen mogelijk zijn (...) Er zijn historische situaties, waarin de daad van de enkeling het ijs breekt en een vrijen weg opent voor de ontplooiing der revolutionaire krachten. Moge Friedrich Adler zulk een pionier geweest zijn, die de vrijheid een uitweg baant.” [Grimm in *Berner Tagwacht*; red.]*

In dezelfde geest schrijft ook **Wijnkoop** in de *Tribune* van 24 oktober:

„Friedrich Adlers daad is dan ook een weloverlegde politieke daad, méér overlegd nog dan het schot dat vóór de Russische Revolutie de Russische minister Plehwe trof, en dat toch het sein werd voor grote bewegingen. (...) Friedrich Adler is niet waanzinnig, maar bedoelt met zijn daad het sein te geven tot een revolutionaire politiek van de massa's. (...) Het schot van Friedrich Adler is een signaalschot. Laten de heersers zich voor gewaarschuwd houden, en de massa's zich gereed houden.”

Het gaat hier niet om de vraag, óf het schot van Adler de werking zal hebben, die hier verwacht wordt: de massa's uit de doffe berusting op te schrikken — ook al mocht dit niet het geval zijn, dan kan zulk een daad toch goed zijn, toch plicht van een revolutionair strijder, wie het ernst is met de zaak, die hij dient. Het gaat om de vraag, of zij tot een goede tactiek behoort — dus niet of zij verklaarbaar is bij een man van dapperen wil en zelfopoffering onder Oostenrijkse toestanden, maar of zij als juiste revolutionaire tactiek in rustig overleg aanbevolen moet worden. Daarover denkt **Henriette Roland Holst** anders dan Wijnkoop en Grimm. Zij schreef in de *Tribune* van 26 oktober, na de toestanden in de Oostenrijkse partij vóór de oorlog te hebben uiteengezet:

“(...) machthebbers hebben, om Adler, van wiens hand nauwelijks drie weken geleden een uitvoerige kritiek van de politiek der Duitse Rijksdagfractie in de ‘Kampf’ verscheen — voor te stellen als krankzinnig, als ‘ontoerekenbaar’, evenals de Duitse machthebbers Liebknecht als ‘ontoerekenbaar’ trachten voor te stellen. Maar wij menen — al bewonderen wij in Fr. Adler, als vroeger zo vaak in de Russische terroristen, de moed en de persoonlijke toewijding, die zonder twijfel zijn hand hebben geleid — al begrijpen en eren wij ten volle zijn motieven, dat hij heeft gehandeld uit ontoereikend revolutionair inzicht. De aanslag zal zonder twijfel op rekening van zijn dweepachtige internationalisme worden gesteld. In waarheid is het juist omgekeerd: een krachtiger meer actief-gerichte internationaal-revolutionaire gezindheid zou hem van de aanslag hebben afgehouden.”

In dezelfde geest schrijft **Karl Radek** in de *Berner Tagwacht* van 26 oktober. Na eerst een overzicht over het Russische terrorisme te hebben gegeven en de redenen, waarom Marx en Engels er mee sympathiseerden — niet omdat in Rusland politieke vrijheden ontbraken, want daaraan ontbrak ook veel in West-Europa, maar omdat in Rusland geen kapitalisme en geen proletariaat was, dus de enig mogelijke strijd een strijd van een troepje intellectuelen — gaat hij voort:

"(...) Zelfs, wanneer de terrorist door zijn daad de massa's slechts een signaal wil geven, wekt hij in hen slechts de hoop op het wonder van de bevrijding van boven. En als in de massa zich reeds wakker geworden elementen bevinden, die zelf willen meestrijden, lokt het terroristische voorbeeld hen op dezelfde weg. Zij zien ook van boven op de 'trage massa' neer, die maar zo langzaam in beweging komt; ook voor hen is de weg van de organisatie van de massa's te lang, ook zij willen door hun daad de weg verkorten. De terreur houdt op het werk van enkelingen te zijn, zij wordt de taak van bijzondere organisaties, die aan de klassenstrijd - zijn beste, offervaardigste elementen onttrekken en zo de arbeidersklasse ontzenuwen".

Dit standpunt werd in West-Europa veelal niet begrepen: toen waren het de bekende heren Stampfer in Duitsland, Leuthner en Austerlitz in Oostenrijk, die iemand als krankzinnig beschouwden, als hij in Rusland geen terrorisme wilde, maar arbeidersstrijd. Maar de Russische sociaal-democratie bleef daarbij; en de Russische revolutie (van 1905; red.) gaf haar gelijk: niet de moord op Plehwe, maar de Japanse oorlog en de geduldige opofferende geheime propaganda onder de arbeidersmassa's hebben de revolutie gewekt. En dan gaat **Radek** voort:

"(...) Wij eren opofferende moed in ieder strijder, wij laten ook niemand in de steek; maar wij herinneren de proletariërs aan de woorden van Zimmerwald en Kienthal, die hen opriepen hun gemeenschappelijke kracht als massa, als klasse zonder bedenken te geven; wij herinneren aan de leringen van de Russische revolutie; wij wijzen hen op het voorbeeld van MacLean en Liebknecht, die, mogen zij in de kerker smachten, toch het bewustzijn hebben, een groot werk ter organisatie en mobilisering der massa's te hebben volbracht. Het was Friedrich Adler niet gegund, dit te volbrengen, hoewel hij door zijn offer dit doel heeft willen dienen. Wij willen hem volgen in vurige liefde voor de zaak, in offervaardigheid, maar niet op de weg, die niet naar het doel voert".

Hier wordt zeer terecht de nadruk gelegd op de strijd der massa's zelf, die op moet komen en alleen in staat is, als kracht tegen het imperialisme op te treden. Een terroristische daad heeft alleen dan waarde voor deze strijd, als hij de massa's wekt en in beweging vermag te brengen. Het is mogelijk en denkbaar in komende tijden, dat nu en dan van zulk een daad zulk een kracht zal uitgaan. Maar wij betwijfelen of de daad van Adler in dit opzicht met die van Liebknecht te vergelijken is — het Oostenrijkse proletariaat staat nog ver bij het Duitse achter. Uit Adlers daad spreekt niet het begin van revolutionaire kracht, maar de revolutionaire zwakheid van de Oostenrijkse arbeidersklasse.

Fritz Adler is, evenals zijn vader, een man met een nobele karaktervolle humaniteit en tegelijk een brede wetenschappelijke ontwikkeling. De vader is door die

eigenschappen omstreeks 1890 de leider van de beginnende primitieve Oostenrijkse arbeidersbeweging geworden, de beminde, gevierde leider gebleven bij al zijn schipperen, en zo, door de loop der ontwikkeling gekomen tot het sociaal-nationalisme van nu. De zoon, als kind van een nieuwere tijd, zag en voelde het verkeerde spoor, waarin de beweging liep. Maar hij was te vast vergroeid met de gehele Oostenrijkse denkwijze, dan dat hij zich daaraan geheel kon ontworstelen en tot een standpunt van revolutionaire kritiek kon opklimmen. Verder dan tot het standpunt van de Duitse centrumsoppositie van Haase is hij niet kunnen komen — en daaruit verklaart zich ook, dat hij geen anderen uitweg uit het Oostenrijkse bagno zag, dan deze daad. Was hij revolutionair in onze zin geweest, had hij gevoeld, hoe uit de chaos van het imperialisme het nieuwe socialisme der arbeidersmassa's eerst langzaam kan opgroeien, en dat dat alleen na lange taaie strijd het imperialisme kan bedwingen — hij had wellicht anders gehandeld. Hij is een der vele jongeren — onder hen wel, door zijn daad van strijd, de grootste, de hoogste — die geestelijk verpletterd zijn door de reusachtige traditie- en organisatiemacht der oude Internationale.

Dit moet met nadruk gezegd worden, opdat niet een cultus van daden opkomt, die van *ons* standpunt altijd een symptoom zijn van zwakheid der beweging, uitingen van wanhoop over de traagheid der massa's. Wat bij Fritz Adler onze bewondering wekt, omdat hij dapper zijn leven opofferde voor wat hij van zijn standpunt als enigste mogelijkheid zag, zou geheel iets anders zijn bij hen, die op ons standpunt staan, dus de weg weten om onder de massa's te werken. Dit geldt niet slechts voor Nederland, waar niets ons verhindert, om onder de massa's propaganda te maken, maar ook voor Duitsland b.v. met zijn militaire gewelddiktatuur. Onze medestanders weten daar, dat slechts dit ene hun taak is: het voorbereiden en wekken van massale arbeidersstrijd.

Bron / tevens volledige tekst van het artikel "Friedrich Adler" door Ant. Pannekoek:
<http://aaap.be/Pdf/Nieuwe-Tijd/Pannekoek-nl-NT-1916-Friedrich-Adler.pdf>.